

“Incidit in Scyllam Cupiens Vitare Charybdin”

**De Oprechte Vaderlandsche Societeiten tussen restauratie en revolutie,
1785-1787.**

1

Eindscriptie van Per Backhuis (s4391985)

Begeleidende docent: Dr. J.G.M.M. Rosendaal

Datum: 15-08-2015

¹ Margareta de Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift ter huldiging van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten* (Den Haag, 1787).

Inhoudsopgave

<u>I. TUSSEN CONTRAREVOLUTIE EN RESTAURATIE: REVISIONISTISCHE PERSPECTIEVEN</u>	1
I.1. POLITIEKE CULTUUR EN SOCIABILITEIT	4
I.2. BRONNEN	7
<u>II. CONTEXT EN ORGANISATIE</u>	8
II.1. BURGEROORLOG	8
II.2. 'HET LICHT DER EENDRACHT'	9
<u>III. HET POLITIEKE REPERTOIRE VAN DE OPRECHTE VADERLANDSCHE SOCIETEITEN</u>	14
III.1. VOLK EN POLITIEK	14
III.2. 'CORRESPONDENTIE EN INFORMATIE'	15
<u>IV. HET POLITIEKE DISCOURS VAN DE OPRECHTE VADERLANDSCHE SOCIETEITEN</u>	17
IV.1. GRADATIES VAN ORANGISME	17
IV.2. DE BEOOGDE ORDE GEREPRÉSENTEERD	18
IV.3. VADERLAND, BURGERS EN ORANJE	19
IV.4. 'BATO'S KROOST'	20
IV.5. DE WAARE REPUBLIEK	22
<u>V. CONCLUSIE</u>	25
<u>VI. BIBLIOGRAFIE</u>	27

I. Tussen contrarevolutie en restauratie: revisionistische perspectieven

De Nederlandse Revolutie (1783-1799) neemt een ambigue positie in binnen de Nederlandse canon.¹ Gedurende de jaren waren de verschijnselen 'patriottisme' en 'revolutie' dan ook het onderwerp van felle debatten binnen de historiografie. Afhankelijk van de historische context en het dominante historisch-methodologisch paradigma werd de geschiedenis van de patriottentijd geschreven en herschreven.² Vanaf de jaren 1980, en met name vanaf het Tweede-Eeuwfeest in 1987, is er in het onderzoek naar de patriottentijd veel meer aandacht gekomen voor de politieke ontwikkelingen in de late achttiende eeuw vanuit de idee dat zich in de Republiek een autonome politieke cultuur ontwikkelde die invloeden uit het buitenland kende maar ook bepaald werd door de lokale politieke omstandigheden en visies op het verleden.³ Sinds de late jaren tachtig zijn verschillende onderdelen van de Patriotse politieke cultuur onderzocht.⁴ De hernieuwde aandacht voor de politieke geschiedenis vanuit het politieke cultuurperspectief leidde ook tot een nieuwe fase in de beoordeling van de Patriottentijd als geheel. De patriottentijd maakt hier deel uit van de Nederlandse Revolutie die zich in drie fases voltrok.⁵ De politieke hervormingen en vernieuwingen zijn volgens de historicus Niek van Sas een opmaat naar de politieke modernisering van Nederland die zich in de periode 1750-1850 voltrok. Bij evaluatie van de

¹ Gezien er binnen het historiografische debat verscheidene opvattingen bestaan over de precieze periodisering van de Nederlandse Revolutie, is het kiezen van een begin- en eindpunt enigszins arbitrair. Dit onderzoek volgt de periodisering van Joost Rosendaal: J. Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen, 2005).

² E.O.G. Haitsma Mulier, 'De geschiedschrijving over de Patriottentijd en de Bataafse tijd', in: W.W. Mijnhardt, red., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht, 1983), 206-227, alhier 206-218.

³ Th.S.M. van der Zee, J.G.M.M. Rosendaal en P.G.B. Thissen red., *1787: De Nederlandse Revolutie?* (Amsterdam, 1988)., H. Bots en W.W. Mijnhardt red., *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme.* (Amsterdam, 1988). en F. Gijzenhout, W.W. Mijnhardt en N. van Sas, *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987).

⁴ W.W. Mijnhardt, *'Tot heil van 't mensdom'. Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815* (Amsterdam, 1988)., N.F.C. van Sas, 'Opiniepers en politieke cultuur', in F. Gijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.F.C. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987), 97-130. en F. Gijzenhout, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle, 1989). en S.Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995).

⁵ Zie Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*.

historiografische ontwikkelingen lijken de patriotten, althans in academische kringen, hun plaats in de Nederlandse canon verdiend te hebben.

De Orangistische contrarevolutie is een ongelukkige interruptie binnen dit patroon van geleidelijke democratisering. De reactie op de patriotten door de orangisten werd door de groep zelf de 'gelukkige omwenteling' genoemd, waar een duidelijke analogie met de Glorious Revolution van 1688 doorklinkt, die pretendeerde een verstoorde rechtsorde op glorieuze wijze te restaureren. Hoewel dit een omwenteling en terugkeer naar het oorspronkelijke regime impliceert, is het de vraag in hoeverre dit enkel een façade was die historische legitimiteit diende te verlenen aan een proces van een meer ingrijpende en innovatieve aard. Is er hier sprake van twee synoniemen voor hetzelfde proces van restabilisering van de oorspronkelijke politieke constellatie? Of was er terdege een bewuste of onbewuste poging tot een vernieuwing van het politieke en maatschappelijke bestel?

Uit het historiografische debat blijkt dat er een spanning is in de precieze definiëring en plaasting van dit fenomeen. De eerste die zich op professionele wijze, naar academische maatstaf, ging bezig houden met de patriottentijd was de historicus H.T. Colenbrander, die maar weinig waardering voor de revolutionairen kon opbrengen. In zijn perspectief was de republiek, die in een ver gevorderd stadium van verval verkeerde, een speelbal voor de mogendheden Engeland en Frankrijk. De politieke omwentelingen die zich voltrokken in het laatste kwart van de achttiende eeuw waren geen autonome acties van een Nederlandse bevolking, maar een in Den Haag door buitenlandse mogendheden geregiseerd machtsspel. Deze typering van de republiek als speelbal van andere mogendheden zou bekend komen te staan als de 'marionettentheses'.⁶ Het contrarevolutionaire proces was volgens Colenbrander dan ook een orkestratie van buitenlandse mogendheden die de machtsbalans in Europa intact poogden te houden.

De eerste aanzet tot een voorzichtige rehabilitatie van de patriotten werd geleverd door de historicus Pieter Geyl. In de Tweede Wereldoorlog ontstond, buiten het wetenschappelijk debat, de overtuiging dat er een evidente parallel was tussen de NSB-beweging en de Patriotten. De bezetting van Nederland door Duitsland en de collaboratie van de NSB remnisceerde aan de patriotten en de zogenaamde Franse Tijd, van 1795 tot 1813. Geyl poogde deze vermeende parallel te ontkrachten: waar de NSB's daadwerkelijk landverraders waren, waren de Patriotten vaderlandslievend en gericht op democratie en vrijheid.⁷ Ook in

⁶ H.T. Colenbrander, *De patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden*, 3 dln (Den Haag, 1897-1899), III: 257-303.

⁷ P. Geyl, *Studies en strijdschriften* (Groningen, 1958), 393-428.

latere studies poogde Geyl het fundamenteel Nederlandse karakter van de beweging te staven.⁸ Vanwege zijn poging de patriotten de rehabiliteren, blijft er vanzelfsprekend minder aandacht voor het Orangisme, en daarmee voor de dynamiek van de contrarevolutie.

Hoewel de historicus de Witt de impasse in het historiografische debat omtrent de patriotten doorbraak door de opstand in een sociaal-economisch kader te plaatsen, blijft zijn interpretatie van de contrarevolutie grotendeels in lijn met Colenbrander. In *De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat*, beschrijft de Wit in zijn bekende en verguisde aristocratie-democratie tegenstelling het verloop van de Contrarevolutie van 1787. De Wit beroept zich hierbij vooral op de *Gedenkstukken en Brieven* van de jonge Gijsbert Karel van Hogendorp, waardoor de Contrarevolutie al snel wordt voorgesteld als de machinatie van een kleine groep functionarissen, die handig het grauw tegen de patriotten uitspeelt en via Pruisische interventie de macht weet te consolideren.⁹

In een aantal studies is inmiddels gewezen op het belang van het Orangisme als volwaardig onderdeel van de politieke vernieuwingen die zich afspeelden in het revolutionaire tijdvak. De historicus Wyger Velema heeft in een aantal studies gewezen, vanuit een ideeënhistorische benadering, op het innovatieve karakter van het Orangistische politiek denken.¹⁰ Stephan Klein beschreef in zijn studie over het republikeinse discours van de Patriotten eveneens de politieke cultuur van de Prinsgezinden, maar dit dient vooral ter reliëf van het Patriots republikanisme.¹¹ In een aantal essays heeft de Amsterdamse historicus Niek Van Sas de stelling geponeerd dat de moderne politiek in de Patriottentijd is uitgevonden. Kenmerkend voor deze moderne politiek is, volgens Van Sas, de verdeling van de samenleving in twee ideologische vertogen. Het Orangistische vertoog fungeert als intrinsiek onderdeel van een nieuwe politieke cultuur, waarin de ruimte voor politieke participatie drastisch is toegenomen.¹²

⁸ E.O.G. Haitsma Mulier, 'De geschiedschrijving over de Patriottentijd en de Bataafse tijd', in: Mijnhardt, red., *Kantelend geschiedbeeld*, 206-210.

⁹ C. de Wit, *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek, 1974), 95-256. Zie ook: N. van Sas, 'Geschiedenis als samenzwering', *Theoretische geschiedenis* 7 (1980), 9-17.

¹⁰ W. Velema, *Enlightenment and Conservatism in the Dutch Republic: the Political Thought of Eli Luzac* (Assen, 1993). en W. Velema, *Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden 2007).

¹¹ S. Klein, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995).

¹² N. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam, 2004), 173-194.

Waar de eerdergenoemde studies het orangisme bestuderen vanuit een ideeënhistorisch kader, is in een aantal studies de contrarevolutionaire dynamiek zelf ook nader onderzocht. De historicus Joost Rosendaal typeert de tegenwenteling van de orangisten als een contrarevolutie: de politieke zuiveringen, die na de Pruisische inval plaatsvonden, waren van dergelijke aard, dat er gesproken kan worden van een bewuste vestiging van een nieuwe orde.¹³ In twee recente proefschriften, die het revolutionaire proces vanuit de dynamiek van een bepaalde stad bestuderen, blijft de spanning tussen contrarevolutie en restauratie bestaan: Knoops besluit uiteindelijk dat de tegenomwenteling te Gouda het beste beschouwd kan worden als een restauratie.¹⁴ De Jong spreekt voor Leiden over een mengeling tussen contrarevolutie en restauratie.¹⁵ Hoewel deze gedeeltelijke herwaardering van de Orangisten nieuwe inzichten biedt op de Patriottentijd als geheel, blijft de definiëring van de Orangistische tegenomwenteling ter discussie staan. Is er sprake van een bewuste poging een nieuwe orde te installeren, en dus een contrarevolutie? Of moet de tegenomwenteling beschouwd worden als een tevergeefse reflex, waarbij een terugkeer naar de oorspronkelijke pre-revolutionaire orde imperatief is?

1.1. Politieke cultuur en sociabiliteit

In dit onderzoek zal gepoogd worden deze verwarring te verhelderen door middel van een casus. Hetgeen de eerder genoemde studies gemeen hebben is de focus op het eindresultaat van de contrarevolutie in concrete zin: de inzichten die zo instrumenteel zijn geweest in de hernieuwde waardering van de Patriottenbeweging kunnen bij toepassing op de contrarevolutie wellicht leiden tot een nieuwe interpretatie en waardering van het Orangisme en voor het revolutionaire tijdvak als geheel. Het begrip politieke cultuur als methodologisch instrument is niet zonder kritiek.¹⁶ Van Sas wees echter al eerder op het nieuwe perspectief dat Keith Baker, door het gebruik van het concept politieke cultuur, bood op een terugkerend probleem binnen de historiografie over de Franse Revolutie: de relatie tussen Verlichting en

¹³ J. Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen, 2003), 33-54. en J. Rosendaal, *Tot Nut van Nederland: Polarisatie en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen, 2012), 100-213.

¹⁴ W.A. Knoops, *Gouda 1787: Radicalisering - Revolutie - Restauratie* (Amsterdam, 2011), 309-426.

¹⁵ E.H. de Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795* (Hilversum, 2014), 253-343.

¹⁶ H. te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 30 (1997), 390-401, alhier 390-396. en G. Gendzel, 'Political Culture: Genealogy of a Concept,' *The Journal of Interdisciplinary History*, 28 (1997), 225-250, alhier 225-236.

revolutie. Van Sas stelt dat het interpretatieve kader dat historici als Francois Furet, Keith Baker en Lynn Hunt ontwikkelden, eveneens bruikbaar is voor de andere revoluties die in Europa in de achttiende eeuw plaatsvonden.¹⁷ De vroegste exponent van dit nieuwe interpretatiekader was de Franse historicus Francois Furet. Furet brak met de orthodoxie van de sociale interpretatie van de Franse Revolutie, waar de revolutie benaderd werd als een klassestrijd tussen de bourgeoisie en de adel. De primaire verklaring van de Franse Revolutie was de omslag in het ideologische discours: nieuwe politieke discourses vulden het politiek-sociale vacuüm dat ontstaan was door de ineenstorting van de absolute monarchie. Onafhankelijk van sociaal-politieke omstandigheden constitueerden rivaliserende politieke discourses de realiteit. Met de beeindiging van de terreur in 1794 eindigde deze constituerende rol van taal en ideologie, met daarmee ook de revolutie.¹⁸

Evenals als Furet, interpreteert Hunt de dynamiek van het revolutionaire proces. Ze legt hierbij, in tegenstelling tot Furet, de nadruk op de transformatie van de politieke cultuur, waarbij het collectief handelen centraal staat. Hunt formuleert deze nieuwe politieke cultuur als "the values, expectations and implicit rules that expressed and shaped collective intentions and actions."¹⁹ De taal van de revolutionairen, de massale politieke nationale feesten die gevierd werden, de politieke beeldvorming komen zo allen centraal in de belangstelling van de historicus te staan. Deze revisionistische politieke geschiedenis richt zich niet meer op sociale tegenstellingen en conflicten maar in eerste instantie op bepaalde patronen van politiek denken en handelen en de precondities die dit handelen en denken mogelijk maken. De eminente *political culture* historicus Keith Baker poneert de volgende definitie van politiek: 'the activity through which individuals and groups in any society articulate, negotiate, implement, and enforce the competing claims they make upon another.'²⁰

De strijd om de publieke opinie, de obsessie met taal, de revolutionaire verbeelding, en de herdefiniëring van de politieke natie, zijn volgens van Sas bruikbare elementen die met, enige nuance, geëxtrapoleerd kunnen worden naar de Nederlandse Revolutie. De strijd tussen

¹⁷ N.F.C. van Sas, 'The Patriot Revolution: New Perspectives', in: M.C. Jacob en W.W. Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaka, 1992), 91-119, alhier 93-119.

¹⁸ F. Furet, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge, 1981), 1-72.

¹⁹ L. Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley, 1984), 11.

²⁰ K. Baker, *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1990), 4.

patriotten en orangisten kan, vanuit deze visie, kortom getypeerd worden als 'the supremely political act of redefining the body politic'.²¹

Een analyse van de politieke cultuur van een van de voornaamste orangistische genootschappen, de Oprechte Vaderlandsche Sociëteit, biedt zo een venster op het corpus van ideeën en handelingen waaruit het politieke repertoire van de orangisten bestond. In het historiografische debat is immers de overtuiging ontstaan dat de verscheidene vormen van georganiseerde sociabiliteit die opkwamen in de achttiende eeuw bestudeerd kunnen worden als zelfstandige politieke actoren en graadmeters van het (contra)revolutionaire elan.²² Binnen het historiografisch debat omtrent de rol van de genootschappen zijn een drietal methodologische uitgangspunten te onderscheiden: de Utrechtse cultuurhistoricus Wijnand Mijnhardt richt zich vooral op de relatie tussen Verlichting en sociabiliteit: de genootschappen fungeren vanuit zijn optiek vooral als de culturele exponenten van een authentieke Nederlandse Verlichting.²³ Van Sas hangt de hierboven geschreven politiek-culturele benadering aan.²⁴ Een derde groep wordt gevormd door de Utrechtse historicus Maarten Prak en zijn epigonen: De genootschappen worden als sociale verbanden binnen een groter geheel van stedelijke dynamiek bestudeerd.²⁵

Net als hun patriotse antipoden, bestond de Orangistische stroming uit een sociaal gemêleerd gezelschap.²⁶ Dit correspondeert met de politiek-culturele interpretatie: de analyse van de pamfletten en andere media toont een spectrum waarin meerdere gradaties te ontdekken zijn: de meest gerafineerde intellectuele verdedigingen van het stadhouderschap staan zij aan zij met het Oranje-pathos van de volkse Orangistische propaganda. De wijidheid van dit spectrum wordt bijvoorbeeld geïllustreerd in de personen van Johan Le Francq van

²¹ N.F.C. van Sas, 'The Patriot Revolution', 96.

²² J. Geerlings, 'Hoe verlicht waren de genootschappen? De achttiende-eeuwse sociabiliteit in recent historisch onderzoek', *Tijdschrift voor geschiedenis* 127 (2014), 189-209, alhier 199.

²³ W.W. Mijnhardt, *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam, 1988).

²⁴ Van Sas, *Metamorfose van Nederland*.

²⁵ M. Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999)., M. Prak, 'Burghers into citizens: Urban and national citizenship in the Netherlands during the revolutionary era (c. 1800)', *Theory and Society*, 26 (1997), 403-420. en M. Prak, 'Citizen Radicalism and Democracy in the Dutch Republic: The Patriot Movement of the 1780s', *Theory and Society*, 20 (1991), 73-102.

²⁶ Zie bv.: W. te Brake, *Regents and Rebels: The Revolutionary World of an Eighteenth-Century Dutch City* (Oxford, 1989).

Berkhey, gerenomeerd geleerde, en Kaat Mossel, stadhouderes van het grauw.²⁷ Teneinde een gebalanceerd beeld te krijgen van het politieke discours van de Patriottentijd als geheel, verdient een Orangistische schakering die geleverd wordt in de vorm van de orangistische genootschappen verdere aandacht. Een dergelijk onderzoek kan zo bijdragen aan het eerder genoemde debat omtrent de spanning tussen restauratie en (contra)revolutie.

In dit onderzoek zal de politieke cultuur van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten geanalyseerd worden, om de societeit hierna te plaatsen in het bredere debat van de aard van de contrarevolutie. In de eerste deelvraag zal de organisatie van de groep nader bestudeerd worden. Hierbij zullen vooral organisatorische en kwantitatieve aspecten van het genootschap bestudeerd worden. Een tweede deelvraag zal gewijd zijn aan de middelen waarmee de Oprechte Vaderlandsche Societeiten hun claims probeerde te implementeren. Welke middelen stonden hiertoe tot hun beschikking? Hierbij gaat het niet zozeer om het resultaat, dat immers in de historiografie bekend is, maar meer om het proces, en hoe dit tot uiting kwam. Een laatste vraag zal onderzoeken welke claims gearticuleerd werden en hoe deze voortkwamen uit een specifiek mentaal kader en of dit kader te plaatsen is in een breder Orangistisch discours. Welke specifieke beeldvormen en woorden constitueerden de contrarevolutionaire cultuur?

1.2. Bronnen

Ter beantwoording van de deelvragen zal een aantal bronnen gebruikt worden. De voornaamste van deze is het gedenkboek dat werd aangeboden aan het Haagse departement van de Oprechte Vaderlandsche Societeit. De aanleiding hiertoe was de terugkeer van de stadhouder naar Den Haag in het najaar van 1787, na zijn tweejarige ballingschap in Gelderland. Het gedenkboek kan op twee manieren geïnterpreteerd worden: enerzijds als een affirmatie van de gewonnen strijd en juistheid van de Stadhouderlijke zaak, anderszijds als een verwoede poging tot legitimering van het herstelde gezag. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit een analyse van verscheidene periodieken tijdens en na de restauratie, bleek een groot gedeelte van de opiniepers gewijd te zijn aan de rechtvaardiging van de tegenomwenteling.²⁸

²⁷ R. Honings, 'Oproerig mosselwif, rebelse bakker, vette lector. Orangisme tijdens de patriottentijd', in: H. te Velde en D. Haks (red.), *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam, 2014), 91-113, alhier 91-110.

²⁸ J. W. Koopmans, 'De verjaardag van Willem V in 1788 als politieke manifestatie in de pers', in: J.W. Koopmans en W. Thomas (red.), *Propaganda en spektakel: vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden* (Maastricht 2010), 93-115, alhier 93-112. en M. Broersma, 'Constructing Public Opinion. Dutch Newspapers on the Eve of a Revolution

De schrijfster van het gedenkboek, Margareta de Cambon van der Werken (1734-1796) was, naast schrijfster van verlichte kinderlectuur en vertaalster van toneelstukken en gedichten, een vurig aanhangster van het stadhouderlijk pleit: gedurende de polarisering van de jaren 80 verscheen er een successie van nabeschouwingen van het afgelopen jaar, gewijd aan Willem V.²⁹ Historicus Simon Vuyk typeerde het gedenkboek als een 'politieke belijdenis'.³⁰

Eveneens blijkt uit de productie en de verspreiding van de bron dat het hier een sterk politiek geladen document betreft. Enige nuance is weliswaar geboden. In een tijd waarin politiek grotendeels bedreven werd op papier, was de boekhandel een lucratieve bezigheid. Het was niet ongebruikelijk dat winstbejag, in plaats van politieke betrokkenheid, de grootste motivatie was voor de productie en verkoop van politieke documenten. In het geval van het gedenkboek kan gesteld worden dat de productie oprecht ideologisch geïnspireerd was: de drukker Johannes François d'Agé stond bekend als fervent Orangist, die niet schroomde om zich in het publieke debat te mengen.³¹

Verder zal voor een adequate inbedding gebruik worden gemaakt van een aantal documenten afkomstig uit de inbeslaggenomen papieren van Willem Gustaaf Frederik Bentinck van Rhoon (1762-1835), president en architect van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten.

II. Context en organisatie

II.1. Burgeroorlog

In het begin van de jaren tachtig van de achttiende eeuw ontstond een oppositiebeweging tegen het stadhouderlijk bewind. Traditioneel stond er tegenover het stadhouderlijk bestel een aristocratische factie, bestaande uit de municipale en gewestelijke bestuurders, die de inbreuken op de gewestelijke soevereiniteit en de beoogde machtsverruiming door Oranje hekelden. Buiten deze constellatie kwam een derde en zeer diverse groepering op, die vooral

(1780-1795)', in: J.W. Koopmans (red.), *News and Politics in early modern Europe (1500-1800)* (Leuven 2005), 219-235, alhier 231-235.

²⁹ S. Vuyk, 'Twee vrouwen over vaderland en voorzienigheid: Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789) en Margareta Geertruid van der Werken (1734-1796)', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 34 (2002), 33-48, alhier 41-42.

³⁰ S. Vuyk, 'Werken, Margareta Geertruid van der (1734-na 1796)', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* <<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Werken>> [geraadpleegd op 25-7-2015].

³¹ R. van Vliet, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* (Nijmegen, 2005), 388-393.

bestond uit burgers en die zich de naam Patriotten toeëigende. Op zowel lokaal als gewestelijk niveau streefden de patriotten naar hervormingen.³² Op gewestelijk niveau was het stadhoudelijk stelsel een van de voornaamste kritiekpunten en oorzaken van het gepercipieerde verval waarin de Republiek verkeerde. Het stadhoudelijk stelsel was het patronagesysteem waarbij de stadhouder, in de functie van patroon aan regenten, die de rol van cliënten vervulden, ambten verleende. In ruil hiervoor verleenden de regenten politieke steun aan de stadhouder.³³ Gedurende de jaren tachtig radicaliseerde de patriottenbeweging, waardoor men vanaf 1786 kan men spreken over een revolutionair karakter. Wat begon als een lokaal georiënteerde hervormingsbeweging mondde uit in een overkoepelend revolutionair kader. Waar voor sommige patriotten de hervormingsbeweging niet voldoende was, onstonden er plannen voor een revolutionaire omverwerping van het staatsbestel. *En concert*, verenigden de patriotten zich in bovengewestelijke organen. Aanleiding voor de openlijke repulsie van de stadhoudelijke soevereiniteit vormde de aanval op de Gelderse stadjes Hattem en Elburg door Stadhoudelijke troepen in september 1786. De stadjes hadden een publicatie van de Oranjegezinde Staten van Gelderland genegeerd, waarop deze de stadhouder, in zijn functie van kapitein-generaal van het gewest Gelderland, verzochten in te grijpen tegen dit affront. De repercussies van de aanval lieten zich snel voelen: de patriotten radicaliseerden en wisten de macht in het gewest Holland, de stad Utrecht en Overijssel te grijpen.³⁴ Een openlijke burgeroorlog was een feit en de Willem V werd gedwongen in te grijpen.

II.2. 'Het Licht der Eendracht'

De stadhouder en zijn aanhangers beschikten over een beperkt politiek repertoire om de gewenste positie te handhaven. Onderdeel hiervan was de organisatie van Prinsgezinden in politiek georiënteerde genootschappen. Het genootschap functioneerde hier, net als bij haar patriotse tegenhanger, als een centrum van waaruit politieke actie gevoerd werd. 14 april 1787 opende het Haagse departement van de Oprechte Vaderlandsche Societeit haar deuren. In het eerste artikel van het reglement van Oprechte Vaderlandsche Societeit, lijken de opstellers zich een bescheiden doel te hebben gesteld: 'De bovengemelde Societeit word by provisie

³² J. Rosendaal, *Tot Nut van Nederland*, 17-63.

³³ A. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (1990, Den Haag), 11-12.

³⁴ J. Rosendaal, 'Comment faire la révolution? Les projets révolutionnaires et leur réalisation aux Pays-Bas, 1786-1798', *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 57 (1998), 85-96, alhier 84-87.

gehouden in de Goude Leeuw op 't Buitenhof, om vriendelyk by een te komen, tot het houden van eene aangename en vertrouwelyke Conversatie, als mee tot het leesen van dagelyks uitkoomende Nieuwspapieren.³⁵ De Oprechte Vaderlandsche Societeit lijkt te conformeren aan het gebruikelijk ideaal van natuurlijk sociabiliteit waar burgers elkaar op een ontspannen en informele wijze ontmoeten om het dagelijkse nieuws te lezen en te bediscussieren.³⁶ Een nauwkeuriger blik toont de daadwerkelijke rol die de Societeit speelde in de poging tot het bewerkstelligen van een tegenomwenteling die zich in de nazomer van 1787 voltrok. De mobilisatie van Orangistische aanhangers was een georganiseerde actie, waarvan een correspondentie-bureau, gecoördineerd door Bentinck van Rhoon, in Den Haag de spil was. Deze strak geregiseerde mobilisatie zou de voorbereiding zijn voor een coup in het door patriotten gedomineerde gewest Holland. De aankomst van prinses Wilhelmina, de gemalin van de Stadhouders in Den Haag, zou het signaal moeten zijn geweest voor de mobilisatie van Orangisten in heel Holland.³⁷ Door haar aanhouding te Goejanverwellesluis, op 28 juni 1787, door een Gouds vrijkorps, werd ze gedwongen terug te keren, waardoor de geplande tegenomwenteling mislukte. In het volgende zal een kort overzicht gegeven worden van het ontstaan van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten in 1787, in de context van de toenemende polarisering van de Republiek.

Begin 1787 had het stadhouderschap zware klappen opgelopen: talloze lasterlijke publicaties ondermijnden de Prinselijke waardigheid en geloofwaardigheid. Eveneens was de concrete politieke machtsbasis sterk aangetast: in 1785 ontnamen, na een incident tussen een Haags vrijkorps en Prinsgezinden, de Staten van Holland Willem V het commando over het garnizoen in Den Haag. Hierop verplaatste de beledigde stadhouder zijn hof naar Nijmegen, waar hij twee jaar zou verblijven. Een verdere aantasting van de stadhouderlijke prerogatieven vond plaats in september 1786: naar aanleiding van zijn aanval op Hattem en Elburg besloten de Staten van Holland hem zijn functie van Kapitein-Generaal te ontnemen.³⁸

Ondertussen was de agitatie onder de bevolking door de hele Republiek exponentieel toegenomen. Voor de institutionalisering van de sociëteit in Den Haag was er in januari 1787 te Rotterdam een Oprechte Vaderlandsche Sociëteit opgericht. Het adjectief 'oprecht' was een

³⁵ *Reglement voor de Oprechte Vaderlandsche Societeit, opgericht binnen 's Gravenhage den 14den April M.D.C.C.LXXXVII* (Den Haag, P. Gosse 1787) (= Knuttel, 21.672).

³⁶ W.W. Mijnhardt en J. Kloek, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001), 121-124.

³⁷ C.H.E. de Wit, *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek, 1974), 36.

³⁸ Rosendaal, *Bataven!*, 33-43.

duidelijke claim en diende ter onderscheiding van de Patriotse sociëteiten die zich erop beriepen 'Vaderlandsche Sociëteiten' te zijn. Ter tekening van een declaratoir als protest tegen de vermeende vermeerdering van het aantal beschikbare plaatsen binnen het vroedschapscollege opende een drietal Rotterdammers tijdelijk hun huizen voor tekenaars. De toestroom, van met name leden van de Rotterdamse schutterij, was groot: ten einde deze stroom van Oranjegezinden te kanaliseren, werd besloten een sociëteit op te richten, met de Orangistische oud-regenten Jan Cornets de Groot en Monté als directeuren.³⁹ De Groot speelde eerder een grote rol in het zogenaamde antidotaal rekest, in 1785. Dit rekest was een actie gericht tegen de geplande hervorming van de burgerwacht in Rotterdam, waardoor de invloed van de Patriotse exercitiecorpsen zou toenemen.⁴⁰

Aan de grondslag van de verspreiding van de Oprechte Vaderlandsche Sociëteit lag een declaratoir, dat op 17 februari 1787 in Rotterdam ontworpen werd. Hierin werd gepleit voor de afschaffing van de sociëteiten, die zich buiten de gevestigde orde met de politiek bemoeiden, en voor een hervorming van de schutterij. Het declaratoir sloot af met het verzoek tot herstel van de stadhouder in al zijn waardigheden, zoals deze vastgelegd waren in 1766, toen Willem V meerderjarig was geworden en het stadhouderschap zelf ging waarnemen.⁴¹ Het in maart getekende declaratoir genoot weinig populariteit in Rotterdam, maar werd in de nabij gelegen dorpen Overschie, Delfshaven, en Schiedam verspreid en getekend. In Overschie was overigens op 5 februari 1787 naar Rotterdams voorbeeld een sociëteit gesticht uit een eerder opgericht Orangistisch vrijkorps, dat diende om zich tegen 'het geweldenary en het verraad te verweeren'.⁴² Eveneens werd medio maart 1787 in Delft het fenomeen opgepikt. De sociëteit die hier opgericht werd ontstond uit de groeiende agitatie jegens de Patriotse vrijkorpsen en het streven zich, hetzij gewapenderwijs, te verdedigen. Evenals in Rotterdam, werd te Delft op initiatief van de sociëteit een declaratoir aan de bevolking aangeboden, waarbij 1200 burgers tekenden. Deze hier besproken sociëteiten werden gesticht ter behartiging van het lokale belang en waren dan ook stedelijk georiënteerd.⁴³

³⁹ Margareta de Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift ter hulding van de Oprechte Vaderlandsche Sociëteiten* (Den Haag, 1787), 108-115., *Nieuwe Nederlands jaerboeken*, 22 (1787), 89-90. Vgl.: *Groninger Courant* (19-01-1787), (C. Barlinckhoff en A.S. Hoitsema, Groningen), 1.

⁴⁰ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), 'Groot, Mr. Jan Cornets de', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek*, 10 dln (Leiden, 1911-1937), I:994.

⁴¹ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 115-116.

⁴² Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 113.

⁴³ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 119-120.

Op 14 april 1787 opende de societeit in Den Haag in De Gouden Leeuw op het Buitenhof. Bentinck van Rhoon nam het presidentschap waar, bijgestaan door een keur aan Orangistische prominenten, zoals de baron van Nagel, die kamerheer van de stadhouder was, en de griffier Maclaine. In meerdere plaatsen in Den Haag kon men zich intekenen. Hierbij was meteen de gelegenheid om een rekest, qua inhoud overkomstig met dat van Rotterdam van maart 1787, te tekenen. In tegenstelling tot de Patriotse sociëteiten, was de Oprechte Vaderlandsche Sociëteit onderverdeeld in vier klassen, later teruggebracht tot drie, waarvan het lidmaatschap respectievelijk 8, 4, 2, en 1 gulden kostte. Deze hiërarchische onderverdeling reflecteerde de visie van de Orangisten op de maatschappij. De meeste sociëteiten zouden een dergelijke onderverdeling in hun regelementen overnemen.⁴⁴ Wegens de grote toestroom van aspirant-leden, zouden in Den Haag in de loop van mei 1787 twee nieuwe klassen geopend worden in respectievelijk de Gouden Leeuw in de Hoffstraat en de drie Haasjes.⁴⁵

Het potentiële gevaar van deze Prinsgezinde roeringen werd door de Patriotse media ingezien en onderkend. De Zuid-Hollandsche Courant maande de Patriot tot waakzaamheid: 'Brave Burgeryen! Zyt op uwe hoede, ontwaakt, en vereenigt U, om dit en diergelyke complotten tegentegaan, eer het te laats is!'⁴⁶ Met lede ogen zagen de Patriotten de sociëteit aan invloed winnen: zowel vier notabelen binnen het bestuur van Amsterdam waren lid geworden van de sociëteit als drie kwart van de officieren van het garnizoen te Den Haag. Eveneens werd Bentinck meerdere malen gesignaleerd in Rotterdam, om aldaar een correspondentie op te zetten met de Rotterdamsche societeit.⁴⁷

De vrees van de Patriotten bleek deels gegrond. Op 30 april 1787 meldde Bentinck de Stadhouder dat 1600 man, verdeeld over 5 andere sociëteiten, de stadhouderlijke zaak steunden.⁴⁸ Op 10 mei werd in Den Haag het eerder genoemde correspondentie-bureau opgericht onder auspiciën van Bentinck van Rhoon en Van Hogedorp. Ondertussen waren in Voorburg, Rijswijk en Loosduinen ook societeiten opgericht waardoor er een Orangistisch netwerk met Den Haag als spil in Holland was ontstaan. Op verzoek van de societeit van Amsterdam werd besloten tot een eerste convocatie met de directeurs van de societeiten van

⁴⁴ Zie bv.: De Jong, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers*, 258-259.

⁴⁵ *Ampliatie tot het Reglement voor de Oprechte Vaderlandsche Societeit, opgericht binnen 's Gravenhage, den 14den April M.D.CC.LXXXVII*. (Den Haag, P. Gosse 1787) (= Knuttel 21673).

⁴⁶ *Nieuwe Nederlandsche jaerboeken*, 22 (1787), 685.

⁴⁷ *Nederlandsche Courant*, 16-04-1787 (Jan Verlem Amsterdam), 1.

⁴⁸ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 127.

Delft, Rotterdam en Gouda. Op 29 mei 1787 werd een algemene vergadering in Den Haag gehouden.⁴⁹

In het Concept Circulaire voor de algemene bijeenkomst wordt de mission statement van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten gepresenteerd: 'naamlyk om de welgevestigde constitutie en het stadhouderschap in het huis van Orange langs wettige middelen en wegen te handhaven.'⁵⁰ Op de bijeenkomst werd vergaderd over de te voeren strategie om dit doel te bereiken, onder het voorzitterschap van de president van het Haagse departement. De algemene bijeenkomsten werden bezocht door de leden van de societeiten, alsmede maximaal 3 geconstitueerden per stad of dorp waar nog geen societeit was, mits behoorlijk gevolmachtigd. De stemprocedure verliep societsgewijze, waarbij de eerste stem voor Den Haag was als 'zynde het middelpunt van alle de departementen en van alle informatie.' Tevens werd een 'Commissie van de secrete correspondentie' ingesteld: deze bestond uit drie leden die over gevoelige zaken correspondeerden met het bestuur van de verscheidene departementen. Deze commissie verwerkte zaken, die enige tijd geheim moesten blijven, tot een coherent verslag dat vervolgens op de algemene bijeenkomst gepresenteerd werd.

De societeit spiegelde zich in organisatorisch opzicht aan de Patriotten. Een voorbeeld hiervan is de aanwezigheid van een kopie van het reglement van het nationaal fonds in de papieren van Bentinck van Rhoon.⁵¹ Deze hadden in juni 1786 een landelijke partijkas ingesteld onder de naam van 'Nationaal fonds'. Het geld dat voor dit fonds werd ingezameld werd gebruikt 'ter bevordering van de gewigtigste belangen des Vaderlandschen Volks.'⁵² Gezien het succes van dit fonds, is het niet verrassend dat de plannen voor een Oprecht Vaderlandsch Fonds een wederkerend punt in de notulen is: om de algemene vergadering tot een daadkrachtige organisatie te maken 'zal het nodig zijn om behalven de fondsen die bij iedere Societeit tot haare instandhouding dienen op te rigten, een algemeene of Nationaal Oprecht Vaderlandsch Fonds.' Dit fonds diende naast de bekostiging van periodieken die in de verschillende departementen gelezen konden worden, vooral tot het bewerkstelligen van een efficiënte 'correspondentie en informatie.'

⁴⁹ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 132.

⁵⁰ NA, *BVR II*, Concept van eene ordre op de Byeenkomst der Oprechte vaderlandsche Societeiten 1787.

⁵¹ NA, *BVR II*, Vaderlandsch voorstel: tot eenen Nationaalen onderstand ter bevordering van de gewigtigste Belangen des Nederlandschen Volks 1787.

⁵² Rosendaal, *Tot Nut van Nederland*, 97.

III. Het politieke repertoire van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten

III.1. Volk en politiek

De oppositie tegen de *status quo*, het oorspronkelijk bestel zoals zich sinds 1766 had ontwikkeld, de verspreiding van de burgeroorlog door de republiek en toenemend openlijk geweld, leidde tot een verregaande polarisatie die alle strata van de samenleving raakte. In de traditionele historiografie is er weinig oog voor het politiek engagement van het gemeen: het grauw fungeerde als pion in de machtsstrijd die zich in de hogere echelons van de samenleving afspeelde.⁵³ Met de toenemende invloed van het gebruik van antropologische concepten binnen de historiografie is de overtuiging gegroeid, dat ook de lagere bevolking in de stad en op het platteland oprecht politiek geëngageerd was. Deze politieke betrokkenheid kwam tot uiting via een symbolisch pregnante vormtaal. Orangisten tooiden zich met oranje-parafernalia, als oranje linten, en zongen politiek geladen liederen. Evenementen met een politieke lading, zoals de viering van de verjaardag van de stadhouder, mondten niet zelden uit in een gewelddadig treffen.⁵⁴ De dagelijkse interactie tussen Orangisten en Patriotten werd kortom in sterke mate getekend door de ideologische polarisatie. Een illustratie van een symbolisch geladen zuivering vindt men in hetgeen voorviel op 18 september 1787, wanneer de Stadhouder terugkeerde naar Den Haag: onder het roepen van 'Oranje booven!', trokken prinsgezinde burgers de Patriotse societeitsgebouwen binnen waarna ze met de wapenrustingen van de exercitiekorpsen spottend door de straten paradeerden en deze vervolgens naar de gebouwen van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten brachten. Aldaar werden de vaandels van de Patriotsche Societeiten verscheurd, waarbij ieder zich haastte om een stuk te behouden als souvenir.⁵⁵ Een dergelijk charivari, waarbij deze politiek geladen artefacten de hoofdrol speelden, kan gelezen worden als de bevestiging van de herstelde orde. Tevens beschikten de Oprechte Vaderlandsche Societeiten over een ander politiek middel: namelijk het indienen van rekestten.

⁵³ De Wit, *De Nederlandse Revolutie*, 240-256.

⁵⁴ J. Nijman, 'Politieke cultuur en volkscultuur in de Patriottentijd', *Groniek* 137 (1997), 417-431, alhier 422-431. en E. Palmen, *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam, 2009), 31-55.

⁵⁵ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 100.

III.2. 'Correspondentie en informatie'

De 'correspondentie en informatie' uit de voorgaande vraag bestond grotendeels uit het organiseren van de grootschalige verspreiding van rekesten. Het indienen van rekesten was een informeel pressiemiddel, waarbij de burger zijn wensen aan het bestuur, op alle niveaus, kenbaar kon maken. Ten tijde van de jaren tachtig van de achttiende eeuw werd dit proces gepolitiseerd.⁵⁶ Het rekest was het voornaamste middel om de 'Volkstem' op een efficiënte wijze te kanaliseren. Vanuit het correspondentiebureau in Den Haag zagen een groot aantal rekesten het licht. Hier gaat hierbij vooral om een mobilisatie van de Orangistische aanhang in de steden en op het platteland. Gezien de koers die de contrarevolutie zou nemen bleven de ondertekende rekesten op het correspondentiebureau. De symbolische waarde moet echter niet overzien worden. De lijst van ondertekenaars loopt in sommige gevallen in de duizenden. Het rekest is in dit geval vooral een illustratie van de symbolische representatie van de volkstem.

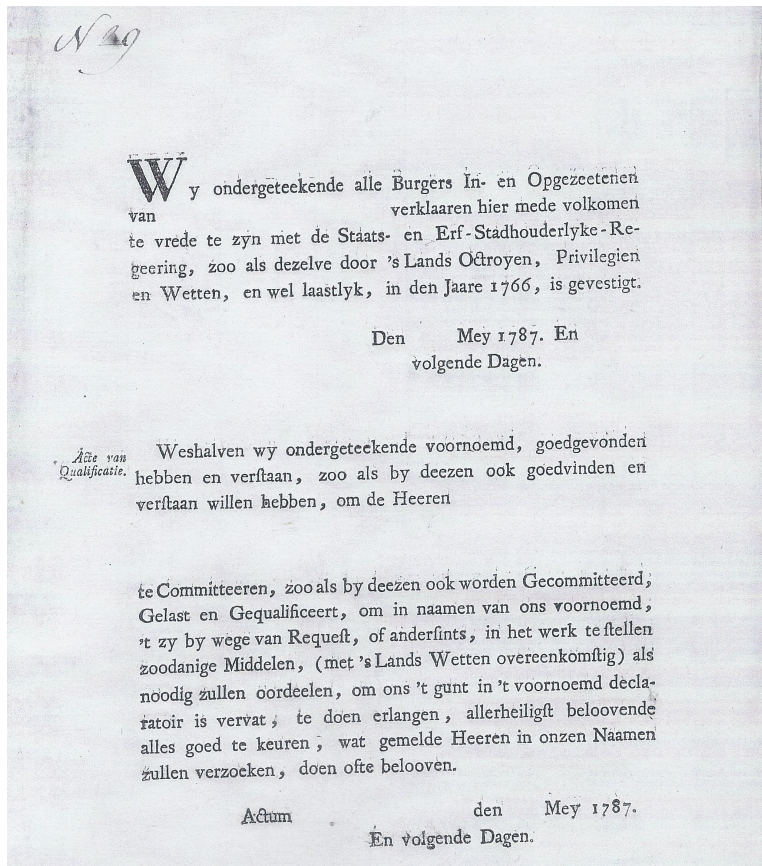
Op 26 mei 1787 vaardigde Willem V een declaratoir, of verzoekschrift, uit waarin hij eindelijk een standvastige positie innam. Willem V bood aan om, nadat zijn rechten en privileges als garnizoenscommandant van Den Haag hersteld zouden zijn, bij te dragen aan het tot halt te roepen van de tweespalt die de Republiek in zijn greep hield. De Oranje-sociëteit reageerde op deze oorlogsverklaring door een groot aantal te tekenen verklaringen van de tevredenheid met erfstadhouderschap in diverse plaatsen in Holland te verspreiden: 'Wy ondergeteekende alle burgers van ... verklaaren hier mede volkomen te vrede te zyn met de Staats- en Erf-Stadhouderlyke-Regeering, zoo als dezelve door 's Lands Octroyen, Privilegien en Wetten, en wel laastlyk, in den Jaare 1766, is gevestigd.' Gepaard hiermee ging een 'acte van qualificatie' om twee ingezetenen aan te stellen om, binnen wat wettelijk mogelijk was, alles te doen wat nodig was om het erfstadhouderschap te herstellen. Vanuit het correspondentiebureau in Den Haag werden de rekesten via secondanten verspreid over heel het gewest Holland.⁵⁷ Het materiële uiterlijk van het rekest, een standaardformulier waarin enkele variabelen als datum en plaats van ondertekening open zijn gelaten, duidt op een wijde en efficiënte verspreiding.⁵⁸

⁵⁶ H. van Nierop, 'Popular Participation in Politics in the Dutch Republic', in: P. Blicke (red.), *Resistance, representation and community* (Oxford 2008), 272-290, alhier 284-288.

⁵⁷ R.L. Bouwens, *R.L. Bouwens, lid van de gewezen commissie van vier-en-twintig tot onderzoek naar het politiek en finantieel gedrag der van het voorige bewind, aan zyne committenten* (Amsterdam, 1794-1798), 54-57.

⁵⁸ NA, BVR I, Verklaringen van Plaatsen in Holland dat ze tevreden zijn met Erfstadhouderschap mei 1787.

Rekest tevredenheid met stadhouderschap⁵⁹

Naast deze blijk van affectie voor het stadhouderschap volgde eind mei 1787 een tweede golf, die qua schaal vergelijkbaar is met het bovengenoemde rekest.⁶⁰ Hier wordt een concretere eis gesteld: het herstel van de oude constitutie met de stadhouder als militair bevelhebber.

Bij een verzoekschrift, gericht aan de Staaten van Holland en West-Friesland, waarin gepleit werd voor het herstel van de stadhouderlijke waardigheid, werd voor derde maal gepoogd de bevolking te mobiliseren. Het rekest werd, volgens een bijgevoegde lijst, van september tot 9 oktober 1787 in 53 plaatsen verspreid en door 9780 man ondertekend. In het rekest werd ingespeeld op de actualiteit: Willem van Pruisen was inmiddels de republiek binnen gevallen, naar aanleiding van de belediging van zijn zus te Goejanverwellersluis. Enkel de rehabilitatie van de stadhouder 'in de exercitie en het genot van alle Hoogstdessels eminente charges met de wettiglyk daar aan verknogte regten en praerogativen' zou de 'goede

⁵⁹ Idem

⁶⁰ NA, BVR I, Rekest om herstel van de stadhouderlijke Waardigheid juni 1787. en *Nieuwe Nederlandse Jaerboeken*, 22 (1787), 1304-1310.

orde, en harmonie ... en de Verlooren luyster van de Republieq met de bevestiging der dierbaare Unie' kunnen doen herleven.⁶¹

Na de Pruisische inval, en het herstel van het stadhouderlijk gezag in de hofplaats, was de fysieke machtsbalans omgeslagen in voordeel van het Stadhouderskamp. Uit het bovenstaande blijkt dat het politiek handelen voor deze militaire interventie, beperkt bleef tot een poging tot mobilisatie via formele middelen.

IV. Het politieke discours van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten

IV.1. Gradaties van Orangisme

Teneinde het politieke vocabulaire adequaat te plaatsen zal het corpus van het Orangistisch gedachtegoed kort geïnventariseerd worden. Zoals eerder opgemerkt werd het orangisme vooral gekenmerkt door een grote onderlinge diversiteit. Toch valt er zeker een selectie te maken van de meest invloedrijke intellectuele verdedigers van het stadhouderschap en enkele fundamentele gemeenschappelijke visies.

De voornaamste van deze was Eli Luzac. Deze veelzijdige publicist en boekhandelaar genereerde een van de meest intellectueel sterke verdedigingen van de status quo. Volgens Luzac was de constitutie van de Republiek een *respublica mixta*: een balans tussen monarchistische, aristocratische en democratische elementen, die historisch gegroeid was. Deze balans was een voorwaarde voor de beteugeling van arbitraire machtsuitoefening. Het aristocratische element, in dit geval gerepresenteerd door de regenten, was in Luzacs ogen de grootste bedreiging voor de status quo. De stadhouder, als het monarchale element, was de voornaamste rem op de overheersing van de aristocraten. Door te tornen aan dit machts-evenwicht, zoals de Patriotten volgens Luzac beoogden, zou deze delicate balans omslaan. Hierdoor zou een waarlijk vrij bestaan, vrij van willekeur, onmogelijk zijn. Luzacs conceptie van vrijheid was, in tegenstelling tot die van de Patriotten, een van negatieve vrijheid. Hierbij wordt vrijheid verstaan als de afwezigheid van willekeurige machtsuitoefening door de bescherming van een coherent corpus aan wetten.⁶²

⁶¹ NA, *BVR* I, Rekest en om herstel van de stadhouderlijke Waardigheid september en oktober 1787.

⁶² W. Velema, 'Elie Luzac and Two Dutch Revolutions: The Evolution of Orangist Political Thought', in M. Jacob en W. Mijnhardt red., *Dutch Republic*, 123-146, alhier 130-146. en W. Velema, 'Contemporary Reactions to Patriot Political Discourse', in: idem (red.), *Republicans*:

Een andere prominente Orangistische publicist was Rijklof Michael van Goens, eveneens een groot voorstander van de status quo en het vrijheidsideaal zoals Luzac dat verwoordde. Van Goens was redacteur van de Ouderwetsche Nederlandsche Patriot, een blad ter verdediging van de stadhouder. Dit blad werd door het hof bekostigd. In dit blad, waarin hij felle polemieken afstak tegen de Patriot, benadrukte hij het belang van publieke opinie als de machtsbasis van de stadhouder. In plaats van concrete politieke macht was de positie van de stadhouder vooral afhankelijk van de publieke opinie. De laster die verspreid werd door de Patriotse periodieken, tastte de machtsbasis van de stadhouder aan en was dan ook funest voor het welzijn van de hele republiek.⁶³

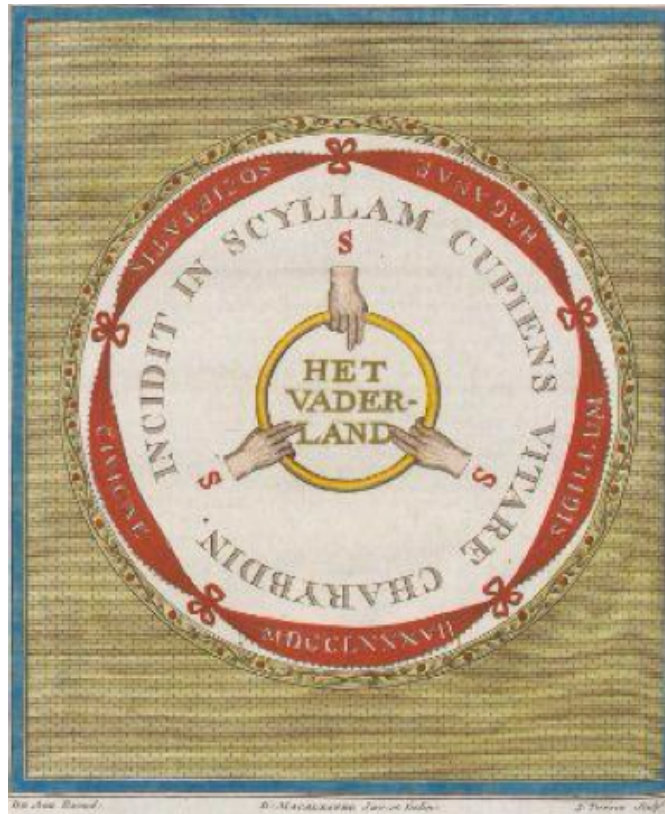
IV.2. De beoogde orde gerepresenteerd

Het zegel van de Haagse societeit kan beschouwd worden als een symbolische representatie van de beoogde orde. Zoals het een prent uit de Verlichting betaamt, wordt de afbeelding vergezeld van een didactische verklaring van de voornaamste beeldvormen. De drie handen, vergezeld door de S, staan symbool voor de leus: staats-, stadhouderlijk-, en stadsbestuur. Naast een fraaie alliteratie, was de leus een typering van de beoogde orde. Naast het gewestelijk en municipaal bestuur, was de stadhouder een van de drie pijlers die de constitutie, gesymboliseerd door de gouden ring, in stand hield. Veel orangisten zagen de stadhouder, als uitvoerende macht, als de garantie voor een evenwichtig bestuur. Het verminderen van zijn prerogatieven zoals de patriotten dat beoogden, zou leiden tot een onevenredige machtstoename van de andere twee elementen. Het belang van het precaire machts-evenwicht wordt ook gesymboliseerd in de spreuk van het genootschap: de mythe van Scylla en Charybdis, dient ter illustratie dat de gulden *via media*, die de enige weg is ter behoud van de orde in de Republiek.⁶⁴

Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought (Leiden, 2007), 159-177, alhier 163-176.

⁶³ T. Jongenelen, 'De Ouderwetsche Nederlandsche patriot', in: P. Wissing (red.), *Stooschriften: Pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen, 2008), 19-36, alhier 20-34. en J.M. Peterse, 'Publicist voor Oranje. R.M. van Goens en *De Ouderwetse Nederlandsche Patriot* (1781-1783)', *BMGN* 103 (1988), 182-206, alhier 203-208.

⁶⁴ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 123-127.

Sigillum Haganae Societatis Civice⁶⁵

IV.3. Vaderland, burgers en Oranje

In tegenstelling tot het huidige historisch metier, was het verleden voor de geschiedschrijver in de achttiende eeuwse Republiek vooral een middel om zaken in het heden te rechtvaardigen. De historicus werd gekenmerkt door zijn pragmatisme in de poging de legitimiteit van het heden terug te projecteren op het verleden.⁶⁶ Het conflict tussen patriotten en orangisten was vooral een felle conceptuele strijd: verschillende visies op vaderland, geschiedenis en politiek kregen een andere invulling en beconcurreerden elkaar. Bij de legitimiteitscrisis van het stadhouderschap die hier ontstond was de nood aan een coherente visie op het verleden des te acuter. In het volgende zal onderzocht worden hoe dit verleden werd vormgegeven in een poging het oorspronkelijke politieke bestel te legitimeren.

⁶⁵ Cambon-van der Werken, *Gedenkschrift*, 122-123.

⁶⁶ E.O.G. Haitsma Mulier, 'Between Humanism and Enlightenment: The Dutch Writing of History', Mijnhardt en Jacob, *The Dutch Republic*, 170-187, alhier 170.

IV.4. 'Bato's kroost'

Een van de erfenissen van de Patriottentijd is de onjuiste aanname dat een van de doopnamen van Wilhelm V 'Batavus' was. In het polemische debat dat in de jaren tachtig ontstond, kreeg de stadhouder deze als spottend bedoelde bijnaam toegewezen door de Patriotse zijde.⁶⁷ Evengoed is een dergelijke poging tot laster exemplarisch voor de relevantie van de Bataven in het politieke debat tussen Oranje en Patriotten.

Een van de axiomas van de achttiende-eeuwse historiografie is dat de oorsprong van de Republiek gezocht moet worden bij de Bataven. In zijn *Liber de antiquitate reipublicae Batavae* (1610), postuleerde Grotius de interpretatie van deze relatie die later bekend zou komen te staan als de Bataafse mythe. In deze politiek-theoretische reconstructie van het verleden stelt hij het gewest Holland gelijk aan het rijk der Bataven, zoals door Tacitus beschreven. Tevens stelt hij dat de Bataven gekenmerkt werden door hun intrinsieke drang naar vrijheid, en dat ze nooit overheerst werden door vreemde mogendheden. Het latere Hollandse graafschap dat voortkwam uit de Middeleeuwen, dankte haar positie aan het feit dat ze als een soort *primus inter pares* door de aanzienlijksten des lands gekozen werd. Deze theorie werd met name populair in de zeventiende eeuw, toen het gewest Holland dominant in de republiek werd. Het was een van de voornaamste defensiemechanismen van de Staatsgezinde factie tegen de stadhouder, bij verstoring van het precaire machtsevenwicht in de Republiek. In de loop van de achttiende eeuw kwamen de eerste scheuren in dit narratief: de historicus Gerard van Loon kwam tot een compleet verschillende conclusie. Dat Holland sinds de Bataven niet beheerst werd door vreemde mogendheden was onjuist: Holland was eerst bezit van de Franse koning en vervolgens van de Duitse keizer, en werd te leen gegeven aan de graaf. Eveneens was de interpretatie van de positie van de Hollandse graaf als *primus inter pares* onjuist: de soevereiniteit was van de gewesten naar de graaf getransplanteerd.⁶⁸ Een volgende bijdrage in de fragmentatie van de Bataafse Mythe werd geleverd door Adriaan Kluit: hij verwierp op geschiedkundige grond de gepercipieerde gewestlijke soevereiniteit van de Staten van Holland. Zijn politieke voorkeur voor het huidige bestel, met een dominante rol voor de stadhouder, lag hier mede aan ten grondslag. Ondanks deze fragmentatie bleven de Bataven voor het merendeel van de Republiek hun pregnantie als oorsprong van het

⁶⁷ E. van Meerkerk, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen: de laatste stadhouders* (Amsterdam, 2009), 219.

⁶⁸ E.O.G. Haitsma Mulier, 'Hoofsche papegaaien' of 'redelyke schepsels': Geschiedschrijvers en politiek in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw.' *BMGN* 102 (1987), 450-475, alhier 467-475.

Nederlandse volk houden. Hoewel hij niet twijfelde over de onjuistheid van de Bataafse mythe, zag bijvoorbeeld Le Francq Berkehy de Bataven als de voorvaderen van de Republiek, en bleef vrijheid de intrinsieke karakter van het Nederlandse volk.⁶⁹

In de achttiende eeuw kreeg de Bataafse mythe een nieuwe invulling. Binnen een nationaal-verlichte ideologie, werden de Bataven het politieke en zedelijke *exemplum* bij uitstek: aan zowel Orangistische als Patriotse zijde bleven de Bataven de oorsprong van de natie. Enkel in hun gebruik van het verleden voor het heden stonden ze diametraal tegenover elkaar.⁷⁰ Zo werden de voor de Patriotten zo felbegeerde idealen van burgerbewapening en volkrepresentatie, die zo prominent aanwezig waren in het invloedrijke pamflet *Aan het Volk van Nederkand* (1781) van Johan Derk van der Capellen tot den Pol, teruggelezen in het egalitaire stamverband van de oude Bataven.⁷¹

Cambon-Van der Werken begint haar geschiedenis van de Republiek met de gebruikelijke *topoi*: de Germaanse stam die zich, volgens Tacitus, in een moerassig gebied vestigde en zich tooide met de naam Bataven of Belgen. Voor het gemak dienen de Bataven als *pars pro toto* voor de gehele latere Republiek. Deze Bataven blonken uit in zedelijkheid, gastvrijheid, rechtvaardigheid, en eerden vrijheid als hoogste goed.⁷² Deze 'aangeboren zucht tot vryheid' betekende echter niet dat 'zy hunne regeeringsvorm hadden ingericht op voet van een vry gemeenebest, het welk door de meest geachte onder hun, en volgens goedkeuring van het algemeen bestuurt werdt.' Integendeel, zoals 'G. van Loon' stelt in 'zyne Alöude Hollandsche Historie, dat de Batavers zich een Ryk gesticht hebben, dat door Koningen werdt geregeert.'⁷³ In het spoor van de Groot wordt vervolgens gesuggereerd dat het hier niet om vorstelijke willekeur en despotie ging: het waren vooral 'Koningen van naam' en in essentie niets anders dan de 'voornaamsten onder de treffelyksten.'⁷⁴ De vrijheid van de Bataven was compatibel met een dergelijk hoofd omdat ze vooral het nut en de noodzaak inzagen van een overkoepelend gezag. Door een algemene verkiezing, bonden ze zich aan hun vorst aan wie ze dan een hoge eer en trouw betoonden en gehoorzaamheid verplicht waren. Een selectief

⁶⁹ E. Koolhaas-Grosfeld, *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten* (Zutphen, 2010), 91-107.

⁷⁰ E.O.G. Haitsma Mulier, 'De Bataafse mythe opnieuw gekeken', in *BMGN* 103 (1996), 344-367, alhier 357-365.

⁷¹ H.M. Beliën, 'Ja Vorst Willem, ik herzegge het; (...) het is alles Uwe schuld.' Het pamflet *Aan het Volk van Nederland*, in: H.M. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur: Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1730* (Amsterdam, 1996), 21-31, alhier 21-22.

⁷² Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 1-4

⁷³ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 6.

⁷⁴ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 6.

gebruik van Tacitus dient deze stelling van autoriteit te voorzien: 'dat zy over hun stelden, die zy verkooren hadden, en gehoorzaamden die zy over hun hadden gestelt.'⁷⁵

Na een etnologische beschouwing over de voortreffelijke zeden en wapenkunde van de Batavieren, is het aan de Romeinen om het volk beschaafdheid bij te brengen. De drang naar vrijheid wordt geïllustreerd uit de opstand, geleid door Claudius Julius Civilis, tegen de Romeinen om het juk der onderwerping van zich af te werpen. Na een periode van volksverhuizingen en -vermenging, maakt de regeringsvorm een transformatie door: de koningen maken plaats voor graven en hertogen, die autonoom ten opzichte van hun leenheer heersen. Hier beginnen zich de daadwerkelijke contouren voor de achttiende eeuwse Republiek af te tekenen: een groep edelen en de graaf delen de heerschappij en de soevereiniteit over de gewesten. De aloude vrijheid werd grotendeels bewaard: de graven bleven autonoom en het volk werd overeenkomstig de oude wetten bestuurd.⁷⁶

Het bovenstaande dient in het gedenkboek als het kader waarin de contemporaine Republiek gestalte kon krijgen. Middels een selectief gebruik van de toenmalige historiografie wordt gepoogd om de vrijheid te rijmen met een eenhoofdig legitiem gezag. Tevens dient de gedeelde soevereiniteit tussen edelen en graaf als de configuratie waaruit de contemporaine republiek voort zou komen.

IV.5. De Waare Republiek

Het liminaal moment bij uitstek in de Republikeinse historiografie was de Opstand tegen Filips II, en de daaropvolgende formatie van de gewesten in een republiek met de Unie van Utrecht in 1579. Het debat omtrent de Opstand in de achttiende eeuw centreerde zich grotendeels rond de discussie tussen Staatsgezinden en de Stadhouderlijke factie. De Staatsgezinden zagen een continue lijn, vanaf de Bataven tot de opstand, van vrijheid en onafhankelijkheid voor de gewesten. De Orangisten stelden dat de Opstand het formatieve evenement was waaraan de republiek haar constitutie met de stadhouder als middelpuntvliedende rol te danken had. Met de toenemende radicalisering van de Patriotten, en de daarmee corresponderende roep om een grondwettige herstelling, zou de verdediging van de huidige constitutie een fundamenteel programmapunt op de Orangistische agenda worden.⁷⁷

⁷⁵ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschift*, 6.

⁷⁶ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschift*, 15-17.

⁷⁷ Klein, *Patriots republikenisme*, 253-258.

Een van de problemen van de legitimiteit van de Unie van Utrecht was het feit dat deze uit een opstand voortgekomen was. Als de voorvaderen van de zestiende eeuw het recht hadden om tegen de overheid te rebelleren, waarom zou dit niet gelden voor de achttiende eeuw?⁷⁸ Cambon-van der Werken doet een poging de juistheid van de opstand aan te tonen: 't was eene onvermydelyke nooddwang; 't was eene onbetwistbare aanspraak op oud overgeërdt recht der voorvaderen, een recht dat aan de nazaaten der grondleggers van Batavia niet mogte ontzegt worden, terwyl zy thans zelfs dat, van als mensch te worden gehandelt scheenen verlooren te hebben - Een vorst, die zyne pligten verbreekt, verbreekt de pligten des volks.'⁷⁹ Dit was volkomen gelegitimeerd gezien Filips II als vreemde despoot een volkomen willekeurig bestuur doorvoerde. Hij voerde een bewind dat in strijd was met de aard van de Nederlanders, die immers gekenmerkt werd door vrijheid. Echter, de verwachte volksopstand blijft uit: Cambon schetst een narratief waarin de hoofdrol volkomen gevuld wordt door Willem van Oranje. Na een klassieke zwart-wit indeling waarin de Spaanse vorsten neer worden gezet als de vijand van de vrije Nederlanders, weet Willem I de grondslag van de republiek te leggen, de Unie van Utrecht: 'Hier werdt de bundel pylen door den Oranje-band te saamen gestrengelt.'⁸⁰

De geboortepapieren en de soevereiniteit van de constitutie werden vervolmaakt in 1648 met de Vrede van Munster: 'reeds' had men 'het recht verkreegen, om u als vrije onderhoorigen van wettige Overheden in een VADERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ te vereenigen om de waare VOLKSSTEM te doen spreken.'⁸¹ De 'volksstem' kan, ten tijde van de jaren tachtig van de achttiende eeuw, beschouwd worden als een *essentially contested concept*: waar de volksstem vanuit de Patriotse visie tot uiting kwam in een representatief democratisch systeem, komen de Orangisten tot een compleet verschillende visie: 'Men verwarre hier ondertusfchen het geen wy de volksstem noemen, niet met het doldriftig gefchreeuw van een uitzinnig gemeen ... neen wy meenen hier de vaderlandfche stem der rede, opryzende uit den kring der getrouwe burgerfchaare en vreedzaame ingezetenen, die, by de ontdekking van landverdervende Cabaalen en verkeertheden, eene aanfraak maakende op de voorrechten, die hun heilig erfdeel zyn , hun geboorteland voor den val willen

⁷⁸ I.J.H. Worst, 'Constitution, History and Natural Law: An Eighteenth-Century Political Debate in the Dutch Republic', in: Mijnhardt en Jacob (red.) , *The Dutch Republic*, 147-169, alhier 155-160.

⁷⁹ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 21-22.

⁸⁰ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 25.

⁸¹ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschrift*, 36.

bevryden.⁸² De analogie met de contemporaine omstandigheden valt niet te missen: een van de kernpunten van het Patriotse hervormingsprogramma was een democratisering van het staatsbestel waarbij transparantie en representatie sleutelwoorden waren.⁸³ Overigens was Democratie een pejoratieve term in het achttiende-eeuwse Orangistisch discours.⁸⁴ zo werd Leiden, wegens het grote getal van Patriotten, getooid met de naam het Hollands Athene. Niet enkel als zetel van de wijsheid maar ook omdat de Atheners, met hun democratisch bestel, 'meer woelziek dan eenig volk op aarsde zich verslaafden aan nieuwigheden, aan ledigheid en onnutte betrachtingen.'⁸⁵

Het narratief van de geschiedenis van de republiek dat Cambon- van der Werken schetst, wordt gekenmerkt door een conjectuur waarin verval en stabiliteit samengaan met de positie van de stadhouder. *Faux pas* bij uitstek vormde dan ook de Acte van Seclusie van 1654, waarbij het huis van Oranje uitgesloten werd van het stadhouderschap. Dit was een verandering van de regeringswijze zonder precedent. Vanaf de Bataven, hetzij onder enige modificaties, had een eenhoofdig politiek lichaam deel uitgemaakt van de republiek. Ter bewijsvoering van de noodzaak hiervan wordt een opmerkelijke autoriteit aangehaald, namelijk de Engelse ambassadeur ten tijde van Willem III, William Temple: 'De Ridder William Temple, merkt aan, in zyn onderzoek over den aard der onderscheidene regeeringsvormen, dat het beftuur, gevoert door een enkel perfoon, het natuurlykste en eerste of oudste is, en dat het gezach, het welk daar daar in meer dan in andere regeerwyzen plaats kan hebben, de grondflag is van alle veiligheid en ordre, onderftellende zelfs, dat de Democratie of volks-regeering, zeer naby komt aan de Anarchie, of heerschloosheid.'⁸⁶

Dergelijke orangistische gekleurde narratieven dienden een overtuigend beeld van het verleden te schetsen, waarin het stadhouderschap de onmisbare schakel was in het heil en geluk van de Republiek. Door de herhaling van bepaalde motieven, waarin de Stadhouders de hoofdrol speelden, werd gepoogd een coherente weerlegging te poneren van de Patriotse argumenten voor hervorming.

⁸² Cambon-Van der Werken, *Gedenkschift*, 60.

⁸³ Klein, *Patriots republikenisme*, 195-223. Zie ook S. Klein en J. Rosendaal, 'Democratie in context. Nieuwe perspectieven op het Leids Ontwerp (1785)', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 25 (1994), 71-100, alhier 71-90.

⁸⁴ Velema, 'Contemporary Reactions to the Patriot Political Discourse', *Republicans*, 159-177, alhier 172-177.

⁸⁵ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschift*, 146.

⁸⁶ Cambon-Van der Werken, *Gedenkschift*, 40-41.

V. Conclusie

In september 1787 culmineerde de contrarevolutie tegen de Patriotten in grootschalige plunderingen, geweld, zuiveringen van politieke ambten, en juridische vervolging.⁸⁷ Binnen de historiografie bestaat enige spanning over de precieze definitie van dit fenomeen. Was er sprake van de vestiging van een nieuwe Orangistische orde of was het simpelweg een revolutie in haar vroegmoderne definitie: een omwenteling naar de oude orde. In dit onderzoek is gepoogd de Orangistische contrarevolutie te analyseren als exponent van een nieuwe politieke cultuur.

Met de inval van de Bataafse revolutionairen in 1795 ziet de tegenwoordige lezer hoe Athenes uil gevlogen heeft. De contrarevolutionaire zuiveringen bewerkstelligden, paradoxaal genoeg, de definitieve ondermijning van de oorspronkelijke orde. De Bataafse revolutie voltrok zich acht jaar later, en door heel de Republiek danste men rond de vrijheidsboom.⁸⁸ De Orangistische contrarevolutie verdient in het narratief van het ontstaan van het moderne Nederland geen stichtende rol. Beschouwd vanuit het perspectief van de latere Bataafse revolutie, was de contrarevolutie de laatste zucht van een verouderd bestel, dat al tijdens de Patriottentijd aanzienlijke schade had opgelopen. Wanneer het revolutionaire tijdvak beschouwd wordt vanuit het narratief van de opkomst van de moderne eenheidsstaat, lijkt het stadhoudelijk stelsel met haar particularistische structuur een anomalie, die wel gedoemd was te moeten zwichten voor de revolutionaire storm die in 1789 inzette. In het licht van de eerder geschetste spanning tussen restauratie en contrarevolutie, verdienen de Oprechte Vaderlandsche Societeiten een nadere beschouwing. De Oprechte Vaderlandsche Societeiten kunnen, als verdedigers van de status quo, beschouwd worden als een laatste conservatieve reflex tegen het groeiend protest dat in de jaren tachtig van de achttiende eeuw haar intrede deed. De contrarevolutie haalde haar inspiratie en legitimatie grotendeels uit het verleden. Perez Zagorin spreekt in dit verband van 'the ideology of the normative past.'⁸⁹ Toch is de relatie tussen restauratie en innovatie gecompliceerd. De Oprechte Vaderlandsche Societeiten manifesteerden zich als verdedigers van de status quo maar droegen hierbij op een latente wijze bij aan de vernieuwing van het politieke bestel. De organisatievorm waarin de Orangistische tegenbeweging zich manifesteerde, spiegelde zich grotendeels aan de Patriotitise sociëteiten, waarbij een groot aantal segmenten van de bevolking betrokken was. Het politiek

⁸⁷ Rosendaal, *Bataven*, 33-54.

⁸⁸ Rosendaal, *Nederlandse Revolutie*, 97.

⁸⁹ P. Zagorin, 'Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe', *Comparative Studies in Society and History* 18 (1976), 151-174, alhier 168-174.

handelen werd eveneens gekarakteriseerd door innovatie en groeiende participatie: massaal verspreide rekestten deden een beroep op de volksteun. Door de patriotse pers werden de Oprechte Vaderlandsche Societeiten uitgedaagd, om in deze conceptuele strijd een overtuigend en coherent ideologisch kader te construeren.

De ideologische tegenstellingen van de jaren tachtig brachten een nieuwe politieke dynamiek op gang. Het genootschap was een belangrijke schakel in dit proces: niet enkel was het van belang als centrum waarvanuit politieke actie gevoerd werd, maar was ook instrumenteel in de verspreiding van een politiek bewustzijn en de bereidheid tot collectieve actie. De Orangistische societeit was vanuit deze optiek onderdeel van een bredere kwalitatieve cultuuromslag, waarbij de *body politics* geherdefinieerd werden. Vanuit dit perspectief was een terugkeer naar de oude orde door middel van restauratie onmogelijk. Het zaad van vernieuwing was gezaaid en de Orangisten werden gedwongen hierin mee te gaan.

VI. Bibliografie

Archieven

NA, Nationaal Archief, Den Haag

BVR Inbeslaggenomen papieren Bentinck van Rhoon, 1-2

Bronnen (gedrukt)

Ampliatie tot het Reglement voor de Oprechte Vaderlandsche Societeit, opgericht binnen 's Gravenhage, den 14den April M.D.CC.LXXXVII. (Den Haag P. Gosse) (= Knuttel 21673).

Bouwens, R.L., *R.L. Bouwens, lid van de gewezen commissie van vier-en-twintig tot onderzoek naar het politiek en finantieel gedrag der van het voorige bewind, aan zyne committenten* (Amsterdam, 1794-1798).

Cambon-van der Werken, Margareta de, *Gedenkschrift ter huldiging van de Oprechte Vaderlandsche Societeiten* (Den Haag, 1787), 108-115.

Nederlandsche Courant (Amsterdam, Jan Verlem 1783-1787).

Nieuwe Nederlandse Jaerboeken, 10-22 (1775-1787).

Groninger Courant (Groningen, C. Barlinckhoff en A.S. Hoitsema 1773-1811).

Reglement voor de Oprechte Vaderlandsche Societeit, opgericht binnen 's Gravenhage den 14den April M.D.C.C.LXXXVII (Den Haag, P. Gosse 1787) (= Knuttel, 21.672).

Literatuur

Baker, Keith, *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1990).

Beliën, H.M., 'Ja Vorst Willem, ik herzegge het; (...) het is alles Uwe schuld.' Het pamflet Aan het Volk van Nederland', in: H.M. Beliën, D. van der Horst en G.J. van Setten (red.), *Nederlanders van het eerste uur: Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1730* (Amsterdam, 1996), 21-31.

Blok, P.J., en P.C. Molhuysen(red.), 'Groot, Mr. Jan Cornets de', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek*, 10 dln (Leiden, 1911-1937).

Bots, Hans, en Wijnand Mijnhardt (red.), *De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme*. (Amsterdam, 1988).

Broersma, Marcel, 'Constructing Public Opinion. Dutch Newspapers on the Eve of a Revolution (1780-1795)', in: J.W. Koopmans (red.), *News and Politics in early modern Europe (1500-1800)* (Leuven 2005), 219-235.

Colenbrander, Herman T., *De patriottentijd. Hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden*, 3 dln (Den Haag, 1897-1899).

De Jong, Erik H., *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers. Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795* (Hilversum, 2014).

De Wit, C.H.E., *De Nederlandse Revolutie van de achttiende eeuw 1780-1787. Oligarchie en proletariaat* (Oirsbeek, 1974).

Furet, François, *Interpreting the French Revolution* (Cambridge, 1981).

Gabriëls, Jos, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (1990, Den Haag).

Geerlings, Jordy, 'Hoe verlicht waren de genootschappen? De achttiende-eeuwse sociabiliteit in recent historisch onderzoek', *Tijdschrift voor geschiedenis* 127 (2014), 189-209.

Gendzel, Glenn, 'Political Culture: Genealogy of a Concept,' *The Journal of Interdisciplinary History*, 28 (1997), 225-250.

Geyl, Pieter, *Studies en strijdschriften* (Groningen, 1958).

Gijzenhout, Frans, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle, 1989).

Gijzenhout, Frans, Wijnand Mijnhardt en Nicolaas van Sas, *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987).

Haitsma Mulier, Eelco O.G., 'Between Humanism and Enlightenment: The Dutch Writing of History', in: Margaret Jacob en Wijnand Mijnhardt, *The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaca, 1992), 170-187.

Haitsma Mulier, Eelco O.G., 'De Bataafse mythe opnieuw gekeken', in *BMGN* 103 (1996), 344-367.

Haitsma Mulier, Eelco O.G., 'De geschiedschrijving over de Patriottentijd en de Bataafse tijd', in: W.W. Mijnhardt, red., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht, 1983), 206-227.

Haitsma Mulier, Eelco O.G., 'Hoofsche papegaaien' of 'redelyke schepsels':
Geschiedschrijvers en politiek in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw.'
BMGN 102 (1987), 450-475.

Honings, Rick, 'Oproerig mosselwijn, rebelse bakker, vette lector. Orangisme tijdens de patriottentijd', in H. te Velde en D. Haks red., *Oranje onder. Populair orangisme van Willem van Oranje tot nu* (Amsterdam, 2014), 91-113.

- Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley, 1984).
- Jongenelen, Ton, 'De Ouderwetsche Nederlandsche patriot', in: Peter Wissing (red.), *Stooschriften: Pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen, 2008), 19-36.
- Klein, Stephan, en Joost Rosendaal, 'Democratie in context. Nieuwe perspectieven op het Leids Ontwerp (1785)', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 25 (1994), 71-100.
- Klein, Stephan, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam, 1995).
- Kloek, Joost en Wijnand Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001).
- Knoops, Willem A., *Gouda 1787: Radicalisering - Revolutie - Restauratie* (Amsterdam, 2011).
- Koolhaas-Grosfeld, Eveline, *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten* (Zutphen, 2010).
- Koopmans, Joop W., 'De verjaardag van Willem V in 1788 als politieke manifestatie in de pers', in: J.W. Koopmans en W. Thomas (red.), *Propaganda en spektakel: vroegmoderne intochten en festiviteiten in de Nederlanden* (Maastricht 2010), 93-115.
- Mijnhardt, Wijnand, 'Tot heil van 't menschedom'. *Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815* (Amsterdam, 1988).
- Nijman, Joke, 'Politieke cultuur en volkscultuur in de Patriottentijd', *Groniek* 137 (1997), 417-431.
- Palmen, Erik, *Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam: volk en verlichting in de achttiende eeuw* (Amsterdam, 2009).
- Peterse, J.M., 'Publicist voor Oranje. R.M. van Goens en De Ouderwetse Nederlandsche Patriot (1781-1783)', *BMGN* 103 (1988), 182-206.

Prak, Maarten, 'Burghers into citizens: Urban and national citizenship in the Netherlands during the revolutionary era (c. 1800)', *Theory and Society*, 26 (1997), 403-420.

Prak, Maarten, 'Citizen Radicalism and Democracy in the Dutch Republic: The Patriot Movement of the 1780s', *Theory and Society*, 20 (1991), 73-102.

Prak, Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen, 1999).

Rosendaal, Joost, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen, 2003).

Rosendaal, Joost, 'Comment faire la révolution? Les projets révolutionnaires et leur réalisation aux Pays-Bas, 1786-1798', *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 57 (1998), 85-96.

Rosendaal, Joost, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799* (Nijmegen, 2005).

Rosendaal, Joost, *Tot Nut van Nederland: Polarisatie en revolutie in een grensgebied, 1783-1787* (Nijmegen, 2012).

Te Brake, Wayne, *Regents and Rebels: The Revolutionary World of an Eighteenth-Century Dutch City* (Oxford, 1989).

Te Velde, Henk, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek* 30 (1997), 390-401.

Van der Zee, Theo .S.M., Joost Rosendaal en Peter Thissen (red.), *1787: De Nederlandse Revolutie?* (Amsterdam, 1988).

Van Meerkerk, Edwin, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen: de laatste stadhouders* (Amsterdam, 2009).

Van Nierop, Henk, 'Popular Participation in Politics in the Dutch Republic', in: Peter Blickle (red.), *Resistance, Representation and Community* (Oxford 2008), 272-290.

Van Sas, Nicolaas, 'Geschiedenis als samenzwering', *Theoretische geschiedenis* 7 (1980), 9-17.

Van Sas, Nicolaas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam, 2004).

Van Sas, Nicolaas, 'Opiniepers en politieke cultuur', in: F. Gijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.F.C. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987), 97-130.

Van Sas, Nicolaas, 'The Patriot Revolution: New Perspectives', in: M.C. Jacob en W.W. Mijnhardt (red.), *The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaca, 1992), 91-119.

Van Vliet, Rietje, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* (Nijmegen, 2005).

Velema, Wyger, 'Contemporary Reactions to Patriot Political Discourse', in: idem (red.), *Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden, 2007), 159-177.

Velema, Wyger, 'Elie Luzac and Two Dutch Revolutions: The Evolution of Orangist Political Thought', in M. Jacob en W. Mijnhardt red., *Dutch Republic.*, 123-146.

Velema, Wyger, *Enlightenment and Conservatism in the Dutch Republic: the Political Thought of Eli Luzac* (Assen, 1993).

Velema, Wyger, *Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought* (Leiden 2007).

Vuyk, Simon, 'Twee vrouwen over vaderland en voorzienigheid: Lucretia Wilhelmina van Merken (1721-1789) en Margareta Geertruid van der Werken (1734-NA 1796)', *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* 34 (2002), 33-48.

Worst, I.H.J., 'Constitution, History and Natural Law: An Eighteenth-Century Political Debate in the Dutch Republic', in: Mijnhardt en Jacob (red.), *The Dutch Republic in the Eighteenth Century: Decline, Enlightenment and Revolution* (Ithaca, 1992), 147-169.

Zagorin, Perez, 'Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe', *Comparative Studies in Society and History* 18 (1976), 151-174.

Websites

Vuyk, Simon, 'Werken, Margareta Geertruid van der (1734-na 1796)', *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*
<<http://resources.huuygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Werken>> [geraadpleegd op 25-7-2015].